

Αύριο συμπληρώνεται ένας χρόνος από τον αναπάντεχο και βίαιο θάνατο του σπουδαίου συγγραφέα, περίτεχνου αθηναιογράφου και τολμηρού ανατόμου του νεοελληνικού βίου (το κατάλοιπο έργο του «Η Σειρήνα της ερήμου» κυκλοφορεί από τις εκδ. Πατάκης). Το «Ανοιχτό Βιβλίο» για να τιμήσει τη μνήμη του ζήτησε από τρεις νέους φερέλπιδες πεζογράφους (τα πρώτα βιβλία των οποίων απασχόλησαν αναγνωστικό κοινό και κριτικούς) να μιλήσουν για το αποτύπωμα της γραφής του Κουμανταρέα, όχι τόσο στην πρόζα τους όσο στην αναγνωστική διαδρομή τους αλλά και στο βλέμμα της εμπειρίας τους. Ο Ιάκωβος Ανυφαντάκης, ο Χρίστος Κυθρεώτης και ο Γιάννης Τσίρμπας, μέσα από χαμηλόφωνα και συγκινητικά κείμενα, από αφηγήσεις που μετεωρίζονται ανάμεσα στην εξομολόγηση και την ανάμνηση ανασυστήνουν κάποιες όψεις, εντός και εκτός σελίδας, του αλυσμόνιου Μένη. **Μ.Φ.**

Ρέθυμνο, 6 Δεκεμβρίου 2014

► Του **ΙΑΚΩΒΟΥ ΑΝΥΦΑΝΤΑΚΗ**

Στέκομαι στην πόρτα του στρατιωτικού μουσείου και χτυπάω ασυγχρόνιστες προσοχές για την επίσκεψη κάποιου υφυπουργού. 6 Δεκεμβρίου του '14. Στο Ρέθυμνο βρέχει ακατάπαυστα. Φεύγουν οι επίσημοι και τρέχω στη μικρή αποθήκη όπου οι στρατιώτες φυλάμε τα πράγματά μας. Γράφω στη φίλη μου: «5 μέρες τιμητική». Μόλις το στέλνω βλέπω τα χαμένα μηνύματα και τις αναπάντεχες κλήσεις. Βρήκαν νεκρό τον Μένη Κουμανταρέα.

Οδηγώντας την καναδέζα πίσω στο στρατόπεδο το λέω στον διευθυντή του μουσείου, έναν αντισυνταγματάρχη που προτιμάει να μιλάει για τις σπουδές του στην Κοινωνιολογία παρά για τη Σχολή Πολέμου. «Πέθανε ο Κουμανταρέας», έτοιμος να του εξηγήσω ποιος ήταν. «Αυτός δεν είχε γράψει τον "Ωραίο λοχαγό";», ρωτάει. «Τον έβλεπα συχνά στην Κυψέλη».

Ο Μένης Κουμανταρέας του «Ωραίου Λοχαγού». Αλλά και του «Κουρείου». Της «Κυρίας Κούλας». Της «Βιοτεχνίας Υαλικών». Ο Κουμανταρέας της «Φανέλας με το εννιά» που έκανε ταινία ο Βούλγαρης και παίχτηκε στην τηλεόραση. Θα ήμουν οχτώ ή δέκα ετών όταν πέτυχα μια επανάληψη και προσπαθούσα να καταλάβω γιατί ενώ μιλούσε για ποδόσφαιρο, τίποτα δεν ήταν ευχάριστο. Η «Φανέλα με το εννιά», μια σπουδή στην αυτοκαταστροφή.

Όμως για μένα ο Κουμανταρέας ήταν πρώτα από όλα οι νουβέλες του. Στα τέλη του '70 και στις αρχές του '80 κατάφερε μέσα από αυτές να χαρτογραφήσει το πέρασμα της Αθήνας από μια πρωτεύουσα σε μια μεγαλούπολη. Κανονικά αυτή είναι η προϋπόθεση για τη δημιουργία του μυθιστορήματος. Η δυνατότητα για παράλληλη δράση, ιδιαίτερους χαρακτήρες, έναν πλούτο που μπορεί να αποτυπωθεί σε σύνθετη δομή. Όμως εκείνος πήρε αυτό το υλικό και το απλοποίησε χρίζοντας ξεχωριστές νουβέλες.

ΜΝΗΜΗ ΜΕΝΗ ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑ (1931-2014)

Τρεις αφηγήσεις για τον Μένη, τρία βλήματα για τον Κουμανταρέα

παραμένει διευθυντής ενός γραφικού στρατιωτικού μουσείου στο Ρέθυμνο. Το βλέμμα του Κουμανταρέα, όμως, όπως και τα βιβλία του παραμένουν. Είναι μια πρώτης τάξεως πηγή όταν θέλουμε να καταλάβουμε πότε και πώς άλλαξε η Ελλάδα. Και, κυρίως, είναι μια μέθοδος για να συμπληρώνουμε τα κενά που αφήνουν οι αποσπασματικές ιστορίες γύρω μας.

Ενας κόκορας στα Πατήσια

► Του **ΧΡΙΣΤΟΥ ΚΥΘΡΕΩΤΗ**

Στις αρχές της δεκαετίας του '80 βρισκόμουν σε νηπιακή ηλικία και οι αναμνήσεις μου από την περίοδο είναι αναπόφευκτα θολές, μπερδεμένες και αναξιόπιστες. Είναι λογικό να υπάρχουν πράγματα που δεν θυμάμαι – υπάρχουν όμως και ορισμένα που θυμάμαι χωρίς κανείς να μπορεί να τα επιβεβαιώσει. Πράγματα που πιθανόν ονειρεύτηκα ή διάβασα ή είδα στην τηλεόραση και στη συνέχεια η μνήμη μου τα οικειοποιήθηκε, όπως, για

Ξεχωριστές αλλά συγγενείς, αφού κάθε μια ορίζει μια δικακριτή ιστορία που λαμβάνει χώρα σε έναν κόσμο με κοινές αρχές.

Ο Κουμανταρέας της πλατείας Βικτωρίας, της Πατησίων και ολόκληρης της Αθήνας. Ο αστός που οι χαρακτήρες του ακτινογραφούσαν μια μικροαστική τάξη η οποία μεταμορφωνόταν προσαρμοζόμενη στη Μεταπολίτευση. Αντρες και γυναίκες μάθαιναν τους νέους τους ρόλους διαιωνίζοντας τους παλιούς. Ο Κουμανταρέας δεν αποκαλύπτει τα πάντα σε αυτά τα βιβλία, όχι μόνο για να μην κουράσει τον αναγνώστη,

αλλά και επειδή πολλά από αυτά που έχει να πει «δεν λέγονται». Σέβεται την ιδιωτικότητα. Η φωνή του συγγραφέα ακολουθεί την ηθική της κοινωνίας υποσκάπτοντάς την. Ο αφηγητής δίνει σημεία της ιστορίας στον αναγνώστη, είναι υποχρέωση του τελευταίου να γεμίσει τα κενά με στοιχεία από τη δική του ζωή.

Όπως μαρτυρεί το περιστατικό με τον αντισυνταγματάρχη του μουσείου, ο Κουμανταρέας ευτύχησε οι ήρωές του να γίνουν και αναγνώστες του. Το κοινό των βιβλίων του ανήκε στο ίδιο σύνολο από όπου αντλούσε τους χαρακτήρες.

Ακόμα και στα σημεία που ο Κουμανταρέας υπέσκαπτε τους ήρωές του το έκανε με τρυφερότητα, χωρίς να πιέσει υπερβολικά πάνω στην πληγή. Την άφηνε ανοιχτή, έδειχνε το τραύμα και εκεί ολοκληρωνόταν η νουβέλα. Στη συνέχεια ήταν δουλειά του αναγνώστη να τη γιατρέψει και να την επιδέσει, στη δική του ζωή αυτή τη φορά και όχι στη λογοτεχνία.

Πώς τελειώνει η ιστορία με τον αντισυνταγματάρχη; Με τον Κουμανταρέα. Πήρα τις τιμητικές, είδα τη φίλη μου, μετά από λίγους μήνες απολύθηκα, ο αντισυνταγματάρχης

παράδειγμα, η ύπαρξη μιας στάσης λεωφορείου έξω απ' το σπίτι μας ή ένας κόκορας που μας ξυπνούσε κάθε πρωί. Όμως μέναμε στα Πατήσια, δεν υπήρχαν έξω απ' το σπίτι μας ούτε κόκορες, ούτε κοπέτσια, ούτε στάσεις λεωφορείου –υπήρχε μόνο ο ηλεκτρικός: αυτός μας μετέφερε στους προορισμούς μας και αυτός μας ξυπνούσε.

Σε αυτές τις αβέβαιες αναμνήσεις συγκαταλέγεται και ένα ζευγάρι οικογενειακών φίλων που έμεναν στην Κυψέλη και τους είχαμε επισκεφτεί κάποιες φορές –ή μία φορά, την οποία η μνήμη μου έχει τεμαχίσει σε περισσότερες. Δεν θυμάμαι τα ονόματά τους, ούτε τα πρόσωπά τους, θυμάμαι μόνο το σπίτι τους, και αυτό όχι με λεπτομέρειες, περισσότερο σαν ατμόσφαιρα και σαν αόριστη διάταξη αντικειμένων μέσα στον χώρο. Υπήρχε σίγουρα ένα συνθετάκι, ένα τετράγωνο γυάλινο τραπέζι, ένα μικρό μπαλκόνι –ή ίσως και να μην υπήρχε τίποτα από όλα αυτά, μιας και οι γονείς μου αδυνατούν να θυμηθούν αυτό το φιλικό ζευγάρι, το ίδιο και οι αδελφές μου, ενώ η όλη ανάμνηση εκτυλίσσεται ύποπτα μέσα στο ξεθωριασμένο χρώμα των Κόντακ της εποχής και των σίριαλ της κρατικής τηλεόρασης.

Μπορεί και να μην υπήρχαν λοιπόν, πολλά χρόνια αργότερα πάντως τους συνάντησα ξανά και ξανά στα βιβλία του Μένη Κουμανταρέα. Ίσως εξαιτίας της ασάφειάς τους να είχαν καταφέρει να αντιπροσωπεύσουν στο μυαλό μου την ατμόσφαιρα της εποχής πολύ καλύτερα από άλλες φιγούρες της παιδικής μου ηλικίας, που πραγματοποίησαν μαζί μου τη μετάβαση στη δεκαετία του '90 και στις καινούργιες της πραγματικότητες. Όπως και να 'χε, εκεί, στα βιβλία του Κουμανταρέα που αναφέρονται σε εκείνη την περίοδο, τους ξαναβρήκα. Ήταν βιοτέχνες, εργένηδες, κουρασμένες νοικοκυρές, συνοικιακοί γόπτες –ένας αστερισμός χαρακτήρων που φιλοτεχνούσε, με τον τρόπο του χαρισματικού πεζογράφου, δηλαδή μεθοδικά, περίτεχνα, γλαφυρά και ανθρωποκεντρικά, αυτό που και η πλασματική μου ανάμνηση προσπαθούσε αμήχανα να υπαινιχθεί: την

Εξ αριστερών: Ι. Ανυφαντάκης, Γ. Τσίρμπας, Χρ. Κυθρεώτης

ΜΑΡΙΟΣ ΒΑΛΑΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

τοιχογραφία μιας εποχής.

Πριν από λίγα χρόνια επιχείρησα να ακολουθήσω την αντίστροφη διαδρομή: από ένα βιβλίο του Κουμανταρέα προς την πραγματικότητα. Εξαιτίας της δουλειάς μου έτρωγα τότε σχεδόν κάθε μεσημέρι στην πλατεία Βικτωρίας, όπου τοποθετείται η αρχή της αφήγησης σε ένα από τα κομψότερα κείμενα της ελληνικής λογοτεχνίας, το «Κουρείο». Από όσα αναφέρονται στο βιβλίο, ο αναγνώστης τοποθετεί το κουρείο κάπου κοντά στη διασταύρωση των οδών Αριστοτέλους και Φωκαίας –εκεί βρέθηκα ένα μεσημέρι, να αναρωτιέμαι αν το κουρείο είχε υπάρξει στ' αλήθεια ή αν το είχε επινοήσει ο Κουμανταρέας. Ο βαθμός χρησιμότητας του ερωτήματος –μηδενικός– δεν με εμπόδισε να το διερευνήσω. Εντόπισα ορισμένα πιθανά σημεία, όμως ήξερα ότι ματαιοπονούσα, μιας και είχαν περάσει σχεδόν τριάντα πέντε χρόνια από την εποχή που είχε γραφτεί το βιβλίο και τα περισσότερα καταστήματα της περιοχής είχαν αποδειχθεί λιγότερο ανθεκτικά στον χρόνο από την πεζογραφία του Κουμανταρέα. Τελικά σταμάτησα σε ένα από τα μαγαζιά

και ρώτησα τον ιδιοκτήτη αν ήξερε κανένα παλιό κουρείο εκεί κοντά, διευκρινίζοντας ότι δεν ήθελα να κουρευτώ. Ο ιδιοκτήτης με κοίταξε για δυσπιστία –απ' όσα ήξερε για μένα μέχρι τότε, θα μπορούσα κάλλιστα να είμαι εφοριακός. «Είναι σε ένα βιβλίο –του είπα– και προσπαθώ να μάθω αν υπήρξε στ' αλήθεια». «Βιβλίο;» είπε ο καταστηματάρχης και η δυσπιστία του μεγάλωσε. «Δεν έχουμε κανένα κουρείο εδώ κοντά». Τον χαιρέτησα και επέστρεψα στη δουλειά μου, δεν είχε σημασία έτσι κι αλλιώς –το κουρείο είχε υπάρξει στο βιβλίο και ο Κουμανταρέας μπορούσε να προσδώσει εγκυρότητα σε πράγματα που δεν είχαν υπάρξει ποτέ: σε ένα κουρείο ή σε μία ανάμνηση.

Και πώς τάχα;

► Του **ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΙΡΜΠΑ**

Ηταν Οκτώβριος του 2013, μόλις είχε εκδοθεί «Η Βικτώρια δεν υπάρχει» και σκεφτόμουν την πραγματοποίηση μιας παρουσίασης.

Με την, καθόλου πρωτότυπη, αφέλεια ενός πρωτοεμφανιζόμενου, έψαξα και βρήκα το τηλεφώνημα του Μένη Κουμανταρέα. Αφού μάζεψα το απαραίτητο θάρρος, του τηλεφώνησα στο σπίτι του, χωρίς να τον έχω συναντήσει ποτέ στη ζωή μου, για να τον προσκαλέσω, με τη διπλή ιδιότητά του, του σπουδαίου συγγραφέα και του γέννημα-θρέμμα κατοίκου της πλατείας Βικτωρίας, να μιλήσει στην παρουσίαση του βιβλίου μου, με την προϋπόθεση βεβαίως πρώτα να του το στείλω, να το διαβάσει και να τον ενδιαφέρει.

«Εχω ήδη διαβάσει το βιβλίο σας, κύριε».

Εξεπλάγην, γιατί το βιβλίο δεν κυκλοφορούσε πάνω από δεκαπέντε μέρες. Ο Κουμανταρέας συνέχισε: «Και θέλω να σας πω ότι τα πράγματα δεν είναι καθόλου έτσι όπως τα λέτε. Είστε πολύ σκληρός και άδικος με τη Βικτώρια. Το βιβλίο σας με εκνεύρισε». Προσπάθησα να υπερασπιστώ τον εαυτό μου λέγοντας ότι δεν προσπάθησα να κάνω κάποιου είδους ντοκιμαντέρ, αλλά ότι κεντρική στο κείμενό μου ήταν η ιδέα πως η υποκειμενική αντίληψη της πραγματικότητας, ιδίως ανα-

φορικά με την αντιμετώπιση των άλλων, των απέναντι, των διαφορετικών, μπορεί να βασίζεται σε μύθους και να παράγει μύθους η ίδια. Συζητήσαμε αρκετή ώρα, αν και τελικά είχα την αίσθηση ότι καθόλου δεν μαλάκωσε, παρά τα ένα-δυο συγκρατημένα θετικά σχόλια για τη γραφή μου. Ο Κουμανταρέας δεν έχασε σε καμία στιγμή την αστική αυστηρότητα και το κοφτό ύφος της ομιλίας του απέναντί μου. Κλείνοντας, μου είπε ότι, λόγω μιας περιπέτειας της υγείας του, για τις επόμενες εβδομάδες δεν μπορούσε να βγει από το σπίτι και να παρευρεθεί σε μέρη με κόσμο. Αλλά, παρ' όλα αυτά, μπορούσα να τον ξαναπάρω μετά από ένα διάστημα να το ξανασυζητήσουμε. Κάτι η απογοήτευση από αυτή την πρώτη επαφή (δεν είναι λίγο να σε επιπλήττει ο Μένης, λέγοντας ότι τον έχεις εκνεύρισει, όποιος το έχει πάθει ξέρει φαντάζομαι), κάτι ο φόρτος δουλειάς, πάγωσα τα σχέδιά μου για την παρουσίαση. Τελικά, η εκδήλωση κανονίστηκε για τον Απρίλιο του 2014, έξι ολόκληρους μήνες μετά. Εννοείται πως δεν βρήκα ποτέ το θάρρος να ξανατηλεφωνήσω στον Κουμανταρέα και να

τον ενοχλήσω για τη δική μου ασήμαντη εκδήλωση.

Και το βράδυ της παρουσίασης, εμφανίζεται ξαφνικά στην πόρτα του «Επί Λέξει», ευθυτενής, αγέρωχος και στιλάτος.

«Γιατί δεν με πήρες τηλέφωνο;», οι πρώτες του αυστηρές κουβέντες, ενώ κάνουμε χειραψία και με κοιτάει ίσια στα μάτια. Σκέφτηκα ότι αυτός ο τύπος από τη Βικτώρια όλο θα με μαλώνει, δεν υπάρχει ελπίδα για κάτι άλλο.

Πήρε τη θέση του στην πρώτη σειρά. Απαίτησε η εκδήλωση να αρχίσει στην ώρα της και εισακούστηκε χωρίς δεύτερη κουβέντα. Στη συνέχεια, άκουσε υπομονετικά τις εισηγήσεις των καλεσμένων και τα αποσπάσματα από το βιβλίο. Καθ' όλη τη διάρκεια του παρατηρούσα να κρατά πυρετωδώς σημειώσεις σε ένα κίτρινο χαρτάκι. Όταν τελείωσε η παρουσίαση πήρε πρώτος πρώτος τον λόγο. Είπε ότι ξαναδιάβασε με άλλο μάτι το βιβλίο μου, το επαίνασε, προς προφανή ικανοποίηση και ανακούφισή μου, μοιράστηκε ιστορίες από τα νιάτα του στην πλατεία Βικτωρίας, άναψε και κάνα δυο φωτιές με κάποιες καθόλου ουδέτερες απόψεις και διατυπώσεις του, και η βραδιά τελείωσε με έντονο άρωμα Μένη, όπως θα θυμούνται όσοι και όσες ήταν εκεί.

Εκτοτε, η Βικτώρια, η γραπτή και η πραγματική, μας ένωσε με κάποιο τρόπο: Μου έκανε την τιμή να είμαι ένας από τους 3 προτεινόμενους του νέους συγγραφείς σε ένα συλλογικό τόμο, συναντηθήκαμε και μιλήσαμε με εγκάρδιότητα σε κάποιες εκδηλώσεις, ενώ κοινοί γνωστοί πάντα φρόντιζαν να μεταφέρουν χαιρετισμούς και ερωτήσεις εκατέρωθεν, αναγνωρίζοντας, ίσως, αυτόν τον πρώιμο δεσμό μεταξύ μας. Ή τουλάχιστον, έτσι βαυκαλιζόμαι.

Και μετά... μετά συνέβη αυτό που όλοι γνωρίζουμε. Ένας σπουδαίος άνθρωπος που ήξερα από τα βιβλία του και γνώρισα και για λίγο από τη ζωή, ένας «Βικτωριανός», κάθηκε με τον φριχτό τρόπο που κάθηκε. Και αυτή η μικρή, ασήμαντη ίσως, ιστορία με κάνει, ένα χρόνο μετά, να νιώθω περίπου όπως αυτό που διαβάζει κανείς στο οπισθόφυλλο της «Κυρίας Κούλας» (Κέδρος, 1978):

Και πώς τάχα οι ίδιοι αυτοί άνθρωποι συμβαίνει να χωρίσουν ξαφνικά, όπως ξαφνικά γνωρίστηκαν;